

LITTERATUR: (1) 495 4, 664; 15 80; (2) 931 3, 191; 1009 15,1926,42; (3) 296 1899,245f; (4) 1008 14,1926,73; (5) 697 40f; (6) 948b 98; 635 21/2 1892; 263 1916,81 og 1927,99; 104 172f; 401 10,1956,172f; (7) 875 1926,178; 401 10,1956, 172f; (8) 844 1/11 1948,6.

ANVENDELSE, TALEMÅDER

Nogle fornemme kvinder fylder gæs, som skal steges, med afskallede eller flækkede kastanier samt bynkeblomster og anis, »for at gæssene således kan smage gæsterne desto bedre« (1648; 1). Frugterne spises kogt eller stegt; svin og vildt fodres og fedes med dem (1796; 2). Man hyggede sig i gamle dage om aftenen med ægte kastanier, efter et krydssnit i spidsen blev de stegt på pande og serveret med frisk koldt

smør og rødvin (3). Kærnerne kan anvendes som erstatning for mandler (4).

Dekokt af træets bark, egebark m.m. læger hæmorroider (begyndelsen af 1400-t; 5), hinden om kærnen yderskal knuses og blandes med rødvin til maveplaster mod diarré (1533; 6). Man skal være varsom med at spise for mange rå kastanier, de er usunde for dem, der lider af kolik og tarmluft og nogle læger hævder, at de giver mange lus, hvis man ikke straks efter spiser lavendelblomster. Soldater o.a. i lejre »så snævre, at mange må så godt som ligge på hinanden«, og hvor man plejer at kunne købe mange af træets rå frugter, bør derfor holde sig fra dem, med mindre de vil plages af lus (1648; 1). Af bladene fås et lægemiddel mod kighoste (7), Ægte kastanie nævnes blandt råd for hestens kværke (8).

Skud fra stynede træer giver de allerbedste humlestager, gærdestave osv. og adskillige er derfor begyndt at plante ægte kastanie (1799; 9).

Umodne frugter omgivet af agerskal kan bæres som broche (10).

Talemåder: rage kastanierne ud af ilden; aben bruger kattefoden til at rage kastanierne ud af ilden (1600-t) = gøre noget ubehageligt for at hjælpe en anden ud af knibe, vedkommende selv bragte sig i; stammer fra italiensk fabel (11).

Titelblad fra Daniel Paulli: *Fuldkommen och Konstelige Kaagebog*, København 1675.

LITTERATUR: (1) 697 40f; (2) 194 3, 199; (3) 64 7/11 1947; (4) 856 nr. 8, 1941; (5) 15 80; (6) 703 41b; (7) 599b 1,594; (8) 83 47; (9) 675 2,43f; (10) 436 22; (11) 690 10, 160; 586 1,7; 984 467.

Pil, *Salix*

Vedplanter af meget forskellig højde og udseende. De største arter bliver indtil 30 m høje, de laveste når næppe 5 cm over jordoverfladen. Navnet (oldnordisk pill) skyldes sandsynligvis børns anvendelse af de rette, slanke skud til flitsbuepile, spyd etc. (1). Indgår i mange sted- og familienavne, således Pilgård 1358ff, Kulepile 1542ff ved Rudkøbing, Pilshuse 1578ff ØFyn, Pillemark på Samsø.

Buskagtige arter som gråpil (*Salix cinerea*) og øret pil (*S. aurita*) kaldes ofte *vidje(r)* o. 1241ff, (1531 *vie*) – til oldnordisk *viðja* af *viða* = bånd, som danner ring eller løkke, betydningen altså 'tynd bøjelig gren'. Indgår i talrige stednavne, således de fleste Vi(e)moser, måske i Vium 1492ff NJylland. – *Veger* o. 1475ff, *vøgger*, *væger* etc. kan være beslægtet med veg og

vige om noget bøjet (grenene); i stednavne som Væggerløse 1231ff (Wikærløsæ) Falster, Væggeskær 1683–1792 Sønderjylland, sml. s. 61;

Selje 1500ff (syilly, silie etc.), *SELJEPIL* 1793ff (*Salix caprea*), er beslægtet med *Salix* og indgår måske i mange stednavne: Selmose (Als), Sellebjerg (Fyn), Sillebjerg (ØJylland), Sillerup 1489ff (Vrads herred), Silkær 1497 (Hjelmslev herred).

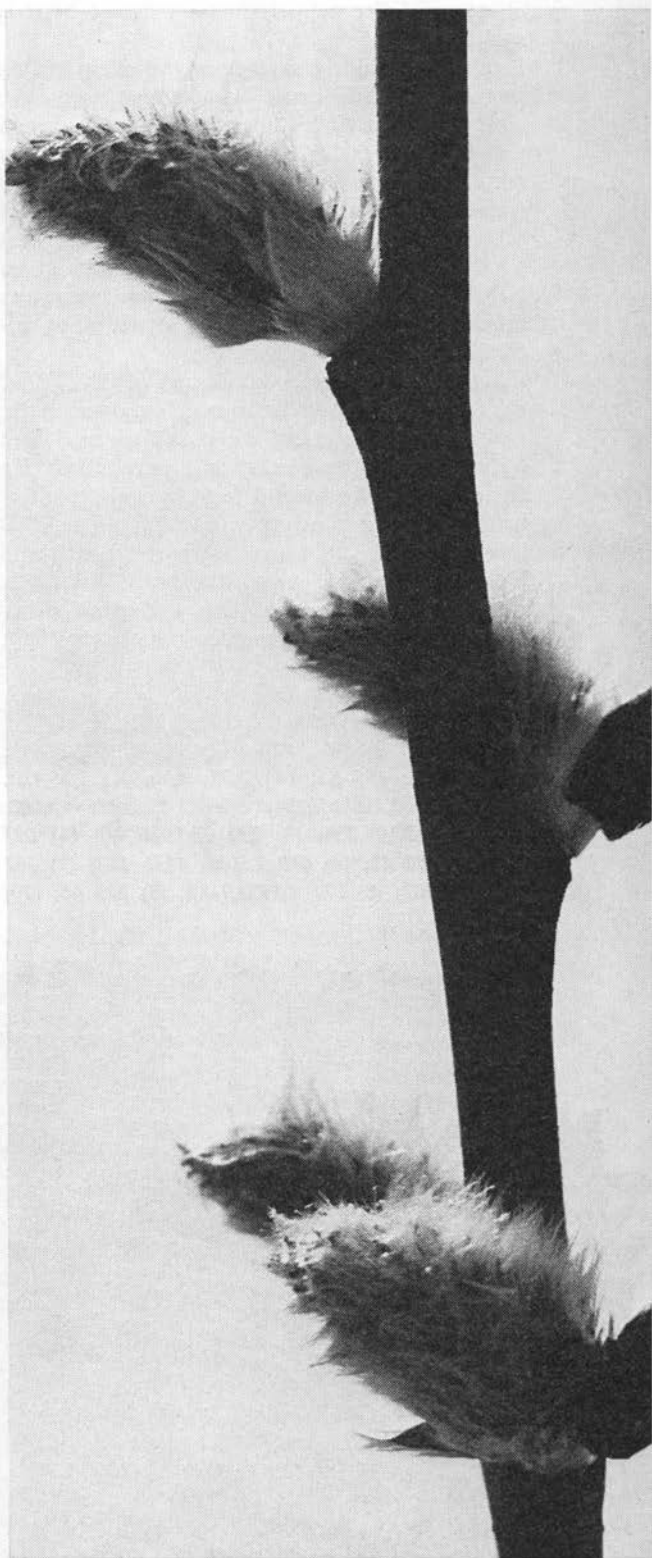
Palmetræ 1533, 1742, Jylland, *palmevie* 1779–84, Bornholm, *palmevidie* 1796ff: i den katolske tid blev afskårne rակebærende pilegrene brugt palmesøndag til processionser og kirkens udsmykning med »palmer«, se nedenfor; i en række stednavne: Palmeengen 1569, Palmehøjen og Palmbuske på Bornholm, Palmekrog 1791ff i Kestrup Sønderjylland, Palmegård 1844 NSjælland, Palmeagre 1791 i Ringtved Sønderjylland, Palmerne på Anholt, Palmelund ved Vejle, Palmevang mellem Næstved og Slagelse, Palmekæret bag Sejerø kirke, formentlig i Palmose SJylland 1598 og 1778 (2).

FEMHANNET PIL, *Salix pentandra*: *rødpil* 1796ff, kvistene er mørkt rødbrune; huntræet: *væger* Himmerland 1895, frøduene blev i Sverige (og Danmark?) anvendt til lampevæger, navnet dog snarere af vøgger etc., se ovenfor.

HVIDPIL 1608ff, *Salix alba*, de unge blade er sølvvidt behårede; *limris* SVJylland, kvistene er anvendt til limer (koste).

SKØRPIL 1688ff, *Salix fragilis*, grenvinklerne meget skøre; *knækpil* 1796–1821, *sprækpil* 1800, *glaspil* 1803. – Grønland (Kap York) *patdleq*, bladene *nunivât* (3).

De grå hvide og lådne (efterhånden gule) hanrakler, som kommer tidligt frem om foråret længe før løvspringet, kaldes »af den gemene [jævne] mand for farvens skyld *gæslinger*« (1648; 4), »fordi de er lige så bløde og fine at føle på som de nylig af skallerne udkomne gæslinger, har også samme farve som de« (1774; 5); endvidere *pilegæs* ØJylland, *pipper*, *piplinger* SFyn, *spurve* NVSjælland, *katterumper* 1820, *missekat* NSjælland, *majkatte* Als, *busser* Sønderjylland, *mus* VJylland, Sønderjylland, NSjælland, *hvide mus* VLolland, *musser* (6); *palmer*, se ovenfor, *hasselpalm* Slesvig (7). – Fra Færøerne kendes pilenavnet *pálmi*, *palm* litterært fra 1782 og var da allerede gammelt, dog blev det næppe som antaget indført fra Norge o. 1660 (8).

»Gæslinger«. (N).

Stynet pil (eller poppel) findes i Lunde herreds segl 1425ff (9).

Lægfolk har aldrig skelnet nøje mellem pil og poppel og endda brugt benævnelsen *poppelpil*, også i poesien findes adskillige forvekslinger; i mange af de nedenfor anførte beretninger kan det derfor dreje sig om popler. Landboere deler gerne slægten i tre grupper: pile (træagtige arter), vidjer og seljer; ønskekvissten (s. 68) skal på Fyn skæres af en »rigtig« pil og ikke af en vidje (10). Pil og poppel er alle »pile«, men man skelner navnlig mellem stivpil ☉: stynet pil og sejl til flettearbejder (NFyn; 11).

I bopladser fra Ertebøllekulturen o. 4000 f.Kr. er fundet ålekuber af tynde sammensurrede vidjer samt rester af et fiskegårde dannet af flere tusinde hassel- og pilekviste (sandsynligvis fra stynede træer) bundet til lodrette stokke; efterladt var et par ubenyttede bundter af ca. 700 toårige kviste (12). I en mose ved Nagstrup på Holstebroegnen lå en pilekæp med indridsede magiske tegn eller runer. Dør af flettede vidjer lå i huse fra ældre jernalder (Gunderup Thy; 13).

LITTERATUR: (1) 689 2,506; 153 1931,66; (2) 703 31a,39b; 689 2,506ff; 488e 17; 919 5.3 1876,471; 159 1936,96; 405 51; 148 2,71; 4,60,401; 7,25,420; 10,118,277; 3,166; 7,274; 9,184; 11,201f; 12,108, 144f,158; 13,194,221; (3) 299 24,1918,307; (4) 697 128; (5) 452 43; (6) 689 2,508f; 433b 163; (7) 161 1906/23:3302; (8) 271 2,1953,7-18; (9) 893 46; (10)

919 5.3 1876,467; (11) 760 255; (12) 254 1960,100, 114 og 1952,91-100; (13) 254 1930,22.

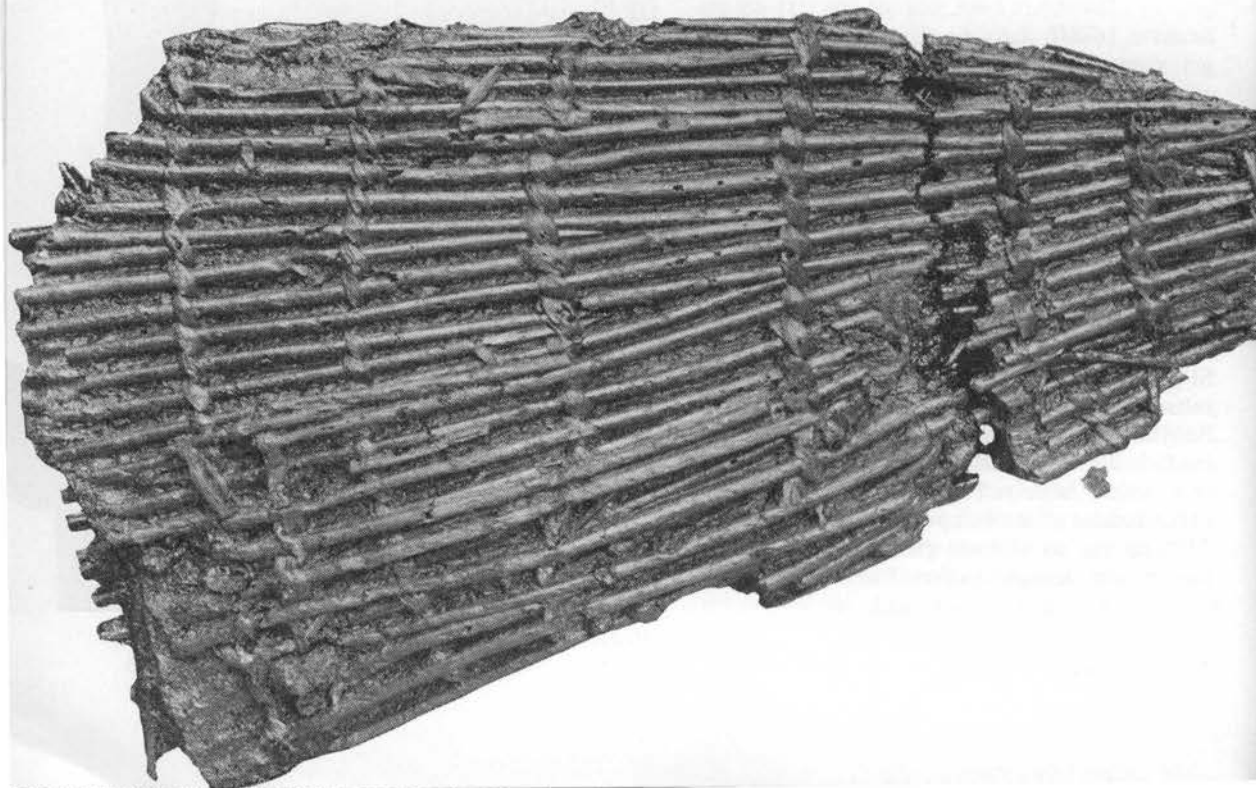
PLANTNING OG DYRKNING

1446 udstedes for Lolland en lovbestemmelse, senere kaldt De lollandske Vilkår, gående ud på, at hver bonde årlig skal plante humle, frugttræer og pile (1), hvilket siden af Christian III 1537 udvides til at gælde hele Danmark og tallet sættes til 5 pile, bøden for hvert manglende træ er 1 mark; 1547 hedder det, at man på Fyn skal plante 16-20, i det øvrige land 10; 1558 skal »ti pilestager sættes omkring bøndernes gårde, haves der ej plads, da i gårderne« (2). Ved et eftersyn af kronens gårde 1638 måtte mange bønder give bøde, fordi de undlod at plante træerne (3).

Den mere systematiske plantning, som begynder fra o. 1500, er påbudt i flere bylove (vedtægter), således for Als 1680 og 1686, der forpligter hver boelsmand til årligt at sætte 60 pile (4).

Christian V's Danske Lov 1683 siger (3-13-18), at alle bønder hvert år skal plante 10 pile ved gården eller på gårder og betale $\frac{1}{2}$ lod sølv pr. manglende træ (5). Denne og tidligere lovforordninger skyldtes især, at underskoven efterhånden ikke kunne levere materiale nok til de sammendyngede og flettede risgårder omkring dyrkede marker. Det blev indskærpet i Skovforordningen af 1710.

I flere bylove, således for Rynkeby 1717 og Holme Øjylland 1746, får bymændene påbudt

Styvede pile og flettede gærder afbildet på Joakim Skovgaards maleri »Forårsfåreklipping på Lolland«, 1881. Den Hirschsprungske Samling. Overfor: Alekube flettet af pilevidjer, Ertebøllekultur. Foto: Nationalmuseet.

at plante årligt ti piletræer og 3 pære- eller æbletræer; oldermanden kontrollerer det St. Hans dag og idømmer bøder; 1724 for Falkerslev s., Falster: hver mand skal plante pile og holde sine gærder i orden (6), 1776 Lolland: hver jordbruger skal årlig sætte mindst 20–30 pile, så der altid er nok til brændsel (7).

Bestemmelserne synes ikke at være blevet fulgt i større udstrækning. 1758 skrives (8), at »få beflitter sig på at plante pile enten i [lands-] byerne eller langs gærderne, hvilket dog så strengt er befalet i henseende til dets øjensynlige nytte«; en af de få undtagelser danner »de lollandske pileplantager, som bringer ejermændene både nytte og ære. Man ønsker og håber, at de øvrige [egne] ved så rosværdigt eksempel opvækkes af deres upatriotiske døsigthed«.

I en kgl. forordning 18/4 1781 hedder det, at da loven om piles plantning ikke efterfølges, indskærpes bønderne i København, Frederiksborg og Hørsholm amter samt på kongens gods i Odsherred alvorligt at plante hver 10 pile årlig, indtil der gror 100 træer pr. tønne hartkorn,

dette tal skal derefter bevares. Forordningen bliver annulleret 4/10 1806, da den viser sig nytteløs (9).

Først i slutningen af 1700-t bliver virkelig agiteret for pileplantning, og fra 1810–11 udlover Det kgl. danske Landhusholdningsselskab præmier for plantning af mindst 2000 (Amager 500) højstammede hegnspile, specielt ved Limfjorden, hvor kvistene kan anvendes til bånd om sildetønder, endvidere belønnes kurvemagere, der har brugt 300 bundter indenlandske pilegrene, og bønder, som afbarker 100 sådanne bundter og sælger dem til håndværkerne (10). I nyere tid gik bl.a. E. Dalgas stærkt ind for pileplantningen. – Se også poppel s. 74.

At plante pile, pode frugttræer og anlægge humlebede er bestemmelser, som indføres i de fleste fæstebreve. Af pilene får man materiale til kurve, tækning, brændsel og gærdsel. Det er især »sejpil«, der bliver sat på bygærderne. Efter udskiftningen fra o. 1780 får man travlt med at opføre stenhegn eller jordvolde (gærder), på sidstnævnte sættes slåen, hyben, hassel, højstammede

Godfred Christensen: »Piletræer ved vejkant«, 1877.

pile (11). Det er navnlig tilfældet på Lolland (sml. s. 75) og Falster, hvor plantning af pil og poppel gennemføres først og mest effektivt, særlig fordi statsminister greve C. D. F. Reventlow på Kristianssæde stærkt anbefaler det (12): »Ingen bonde i Danmark er flittigere til at sætte pile end den lollandske; det er i alles tanker en skødesløs bonde ... som ikke hvert år sætter i det mindste tyve til tredive unge pile« (1776; 13). »De mange piletoppe giver det flade land udseende af en skov« (1806; 14) – og o. 1870: »Det var som at bo i en skov, naboerne kunne ikke se hinanden ... det var som at gå i en have« (Sædinge sogn; 15). Men omtrent på det tidspunkt begynder man her at rydde pilehegnene; kvægbruget og sukkerroeavlens stiller store krav til rentabiliteten, og man mener, at de mange gamle træer suger for megen kraft fra markerne og skygger for afgrøderne, og at rødderne tilstopper drænrørene (15). – På Falster har man nogle steder tre rækker pile i skellene og pilehegn mellem de enkelte marker (16). Fra Lolland og Falster breder plantningen af pil og poppel sig til Sjælland, Fyn og det sydfyn-

ske øhav. På Møn sætter mange bønder kort før 1824 pile på gårdene, i det øvrige Præstø amt tager plantningen først fart fra o. 1840. Ved udskiftningen bliver adskillige volde beplantet med »tyske pile« og »båndpile« (navnene gjaldt 5–6 arter), men da »båndgørerne ufortøvet stjæler enhver kæp, der er tjenlig til et bånd om en sibøtte, er de til liden nytte for deres ejermænd« (1839; 17). – På Bornholm får amtmand J. C. Urne 1740 ordre til at overvåge pileplantningen, 1742–63 skal der være plantet 128.145 piletræer (18).

Et udvalg på fem medlemmer drøfter 1872 et lovforslag om højden for markskellenes pile (19). 1900 anbefales at bevare og plante pile-læhegn om kornmarker (20), et århundrede forinden advares mod disse hegn, fordi oldenborrer holder til i dem (21).

Pile- og især poppelhegnene giver stadig mange landskaber et særpræg; i de fleste egne står hvidpilen og dens varieteter (ofte topstævnet) ved talrige gårde og huse, langs veje, i haver osv., dels for at give læ og hygge, dels – de højeste træer – som lyntræer, der skal kunne »trække«

lynnedslag fra bygningerne (sml. s. 54). Kun få gadekær er uden hvidpil; i Sønderjylland kaldes den *Rødmø-pilen* o. 1870ff, fra denne ø, hvor den er plantet ved de fleste huse, skal arten være ført til landsdelens vestkyst (22).

Efter at det i mange år havde været forbudt at oprykke og beskadige »sener« (sandstar) og »hvideris« (krybende pil) (22a), anbefales det i slutningen af 1700-t at plante krybende pil, »gråris« (*Salix repens*) på nøgne klitter, hvor dens lange rødder dæmper sandflugten (23); det bliver gjort bl.a. ved Tisvilde (24), på Bornholm o. 1820 drejer det sig om mange tusinde stiklinger, nogle hjembragt fra Rügenwalde (25). Denne pileart spiller stadig en rolle som sandbindingsplante i åbne klitter. Om båndpil (*Salix viminalis*) oplyses 1796, at den plantes meget på nye dæmninger for at fæstne jorden; også rosmarinbladet pil, en varietet af krybende pil, og rød- eller purpurpil (*Salix purpurea*) plantes på dæmninger, diger og ved åbredder, seljepil (*Salix caprea*) som bifoderplante omkring bigårde (26).

På Færøerne planter sysselmand Ole Larvesen o. 1660 pile på Østerøen, hans søster på Suderø, måske også Strømø; 1752 tager provst Djurhuus stiklinger af træer på Østerø til en allé, 1769 sættes pile om et gadekær ved Torshavn (27).

Anvisninger til piledyrkning i større målestok, navnlig til tøndebånd og kurvefletning, publiceres siden slutningen af 1700-t (28).

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab giver 1850 150 rigsdalere til anlægget af en kurvepil-plantage i Valby ved København samt undervisning i kurvefletning, desuden uddeler selskabet sætteskud til ubemidlede husmænd (29) (sml. s. 56). De første større pilekulturer bliver fra 1875 anlagt i den indtørrede Lersø (ca. 100 tdr. land) nordvest for København (30).

På det tidspunkt indføres årlig for ca. 100.000 kroner materiale af pil til kurvemagere og bødkere (31), o. 1880 er der tale om ca. 20.965 pund uafbarkede vidjer, næsten udelukkende fra Tyskland (32).

1886-87 dyrkes pil i den udtørrede Søborg sø (33). - Piledyrkerselskabet af 1898 havde til formål at fremme rationel dansk pilekultur ved at anlægge plantager, starte forsøg og rådgive avlerne (34). Et aktieselskab i København begynder 1899 at plante kurvepil på 200 tdr. land i NSjælland (32).

1917 sender Kurvemagermesterforeningen i Danmark en henvendelse til Det kgl. Landhusholdningsselskab om at støtte en udvidet vidje-

Udsnit af Christen Dalsgaards maleri »Udpantning hos en landsbybødker i Sallings«, 1859. Statens Museum for Kunst.

Nedenunder: Smørdrittel med bånd af pil og stave af bøg, Landbrugsmuseet. Gl-Estrup. (ES).

